

REINHARD NACHTIGAL

RUSSLAND UND SEINE ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN KRIEGSGEFANGENEN (1914–1918)

(Verlag Bernhard Albert Greiner, Remshalden, 2003. 391 o.)

Az osztrák-magyar haderő első világháborús szerepléséről, a hadműveletekről és azok hátszágai következményeiről számos magyar és idegen nyelvű kötet jelent meg a világháború kilenc évtizeddel ezelőtti kitörése óta. Ezek között viszonylag kevés akad, amely a császári és királyi fegyveres erő antant-hadifogságba került katonáinak sorsával foglalkozik. Közülük is sok a vissza-émlékezés, a napló, a regény, amelyek csupán a fogságba esés körülményeit, a kényszerű rabság kálváriáját, annak mindennapjait, az elszenvedett megaláztatásokat és nélkülözéseket, valamint szerencsés esetben a hazatérés örömeit osztják meg a kesei olvasóval.

Tulajdonképpen mind a mai napig keveset tudunk a Monarchia hadifogságba került katonáinak sorsáról, a fogság körülményeiről. Az első világháború során a dunai birodalom katonái közül legtöbbit az orosz csapatok ejtettek foglyul, közülük több százezeren csak hosszú évek múlva látták viszont szülőföldjüket, nagyon sokuk pedig viszhem.

A témakörben eddig kevés, tudományos kutatások eredményeit összegző és azokat közreadó mű született. Ezt a hiányt részben pótolja Reinhard Nachtigal nemrég napvilágot látott munkája, amely a szerző 2000-ben, a Freiburgi Egyetemen megvédett disszertációjának kiadott változata. A kötet csak részben hiánypótló, hiszen írója csupán a cári birodalom európai részén fogva tartott volt osztrák-magyar és német katonákkal foglalkozik, s elvéve tesz említést a Szibériában, a Távol-Keleten és Közép-Ázsiában létezett fogolytáborok lakóiról. Ennélfogva a magyar hadifoglyokról is igen ritkán emlékezik meg, holott ezt több százezres létszámuk is indokolná. Véleményem szerint több eredeti, a foglyok életét és mindennapjait a táborokban, vagy a gazdasági munkavégzés közben bemutatató fényképpel színesebbé lehetett volna tenni a mondanivalót.

A szerző alapos kutatásokat végzett orosz, osztrák és német levéltárakban, felhasználta a rendelkezésre álló, fontosabb európai nyelveken megjelent szakirodalmat. Rögton meg kell jegyeznünk, hogy az általa felsorolt ma-

gyar nyelvű irodalom ma már meglehetősen túlhaladott és az is hibásan szerepel a kötet végén található bibliográfiában.

A bevezetésben a témával kapcsolatos kutatások korábbi és mai állásáról kapunk tájékoztatást (pl. arról, hogy Oroszországban az első világháború alatt a központi hatalmak 2,4 millió katonáját tartották fogva), továbbá a szerző áttekinti a hadifogsággal kapcsolatos nemzetközi szakirodalmat és forrásokat.

Az első fejezetben először a hadifoglyokat a frontról a hátszágba szállító orosz apparátus felépítését taglalja részletesen. Megtudhatjuk, hogyan építették ki Oroszország európai részén a hadifoglyokat elosztó és befogadó állomások hálózatát. Értésülhetünk az orosz vezérkar Alexander Petrovics von Oldenburg herceg vezette, a világháború kezdete és 1917 áprilisa között működött egészségügyi és evakuációs csoportjának tevékenységéről. Részleteket tudhatunk meg az Osztrák-Magyar Monarchia legnagyobb erődrendszerének, az 1915. március 22-én kapitulált Przemysl 120 000 fős védőőrségének hátszágba szállításáról, ami nagy feladat elé állította az orosz hatóságokat. Felvázolja, milyen okok vezettek a Monarchia főleg szláv nemzetiségű katonáinak átállításához 1914–1916 között. Nyomon követi a Kijev melletti Darnicában, valamint a moszkvai katonai körzet területén és Moszkvában létrehozott gyűjtőtáborokban fogvatartottak számának változását, beszél az erre a célra igénybe vett katonai kórházokról. Bemutatja a hadifogoly-ügyekben illetékes orosz központi szerveket, így a hadügy- és a többi minisztériumot, valamint azok feladatait. Szót ejt az orosz Legfelsőbb Főparancsnokságról (Sztavka), illetve más katonai törzsekről, az Orosz Vöröskeresztről, az udvari körökhöz tartozó személyekről, pl. a cárnéről és más hercegnőkről, akik kapcsolatba kerültek a hadifogolyügyekkel.

A szerző 2,1 millió főre teszi az orosz hadifogságba esett osztrák-magyar katonák számát. Részletezi, hogy a keleti front egyes nagyobb hadműveletei alkalmával hányan kerültek közülük a cáriak fogságába, továbbá

azt, milyen eloszlásban voltak jelen a birodalom európai területén a császári és királyi, illetve a német hadifoglyok.

A második fejezet a foglyok egészségi állapotával és a kívülről jövő segítségnyújtással foglalkozik. Tárgyalja a hadifoglyok nemzetközi jogi státuszát, bemutatja hogy viszonyult ehhez a cári Oroszország. Felsorolja a Központi Hatalmak hadifogoly-ügyekkel foglalkozó központi szerveit, elemzi az osztrák-magyar közös hadügyminisztérium, a nem katonai szervezete (pl. a külügyminisztérium, és a Vöröskereszt-szervezetek), a porosz hadügyminisztérium, a Német Vöröskereszt munkáját. Kitér a semleges országok intézményes gondoskodására (pl. az amerikai YMCA, a Svéd és a Dán Vöröskereszt akcióira), valamint a foglyok érdekében Oroszországban kifejtett ténykedésére. Bemutatja az Egyesült Államok – a Központi Hatalmak fogságba esett katonáinak védőhatalma – hivatalosan végzett tevékenységét a cári birodalomban. Részleteket tudhatunk meg a hadifogolyügyek vöröskeresztes nővérek delegációi által végzett kölcsönös ellenőrzéséről 1915–1916-ban. Felsorolja, milyen külföldről érkezett látogatói voltak a hadifoglyoknak 1915–1918 között Oroszországban.

A harmadik fejezet a külföldi hadifoglyok munkaerőként történt oroszországi alkalmazását vizsgálja: beszél a mezőgazdaságban, az erdőkben a hadsereg számára végzett polgári jellegű munkákról, az iparban alkalmazottakról, a fronton út- és sáncépítésen dolgozókról. Választ kapunk arra is, milyen mértékben használta fel a foglyokat az orosz hadigazdaság. Megemlékezik arról, hogy az Ideiglenes Kormány 1917 februári hatalomra jutása után, hogyan módosult a foglyok munkára fogása. Kitér a hadifoglyok között fellépett betegségekre és halálesetekre.

A negyedik fejezet tárgyalja a hadifoglyokat befolyásolni akaró orosz nemzetiségi politikát – amelynek részét képezte a nemzetiségek szerinti szétválasztásuk 1914–1915-ben –, a szlávok számára kibocsátott manifesztumokat. Beszél a két szerb önkéntes hadosztály felállítását célzó kampányról és azok felhasználásáról 1916–1917-ben. Megismerteti az olvasót azzal a bánásmóddal, melyben a Monarchia olasz és a román nemzetiségű volt katonáit részesítették, továbbá az önkéntesekből felállított Csehszlovák Légió bevetésével és Ukrajnából való távozásával 1917–1918-ban.

Az ötödik fejezet témája a visszanyert szabadság. A szerző nyomon követi a táborok felszólítását, a foglyok szabadulását és hazatérését, az 1917–1918-ban körükben folytatott bolsevik agitációt. Megjegyzi, hogy Ukrajnában Harkovon keresztül, illetve északon Péterváron át vezetett a hazatérő katonák útvonala.

A művet záró megjegyzésekben Nachtigal a korábban elmondottakat elemzi és foglalja össze. A függelékben néhány vázlatot találunk Oroszország európai részének katonai körzetbeosztásáról, a fogságba esettek osztrák-magyar frontról történt elszállításának irányáról, a foglyok munka-erőként való bevetésének irányairól 1916-ban, a hadifoglytáborok elhelyezkedéséről Kijevben, illetve azon nagyobb oroszországi beruházások földrajzi elhelyezkedéséről, ahol foglyokat alkalmaztak. A kötetet rövidítés-, forrás-, irodalom- és névjegyzék egészíti ki.

A könyvet főként az első világháború történetét kutató szaktörténészeknek ajánlom. Sajnálatos, hogy a világháború során idegen hadifogságba esett magyar katonák történetét tárgyilagosan és modern megközelítésben fel dolgozó kötet megjelenése még várat magára.

Balla Tibor

WOJCIECH STELA

POLSKIE ODZNAKI HONORWE I PAMIATKOVE 1914–1918, 1918–1921

(Wojny a grnice panstwa, Warszawa, 2001. 258 o., ill.)

Az 1914–1918, illetve 1918–1921 közötti lengyel érdemjeleket és emlékjelvényeket ismertető kötet elvben, párhuzamosan, háromnyelvű volna, egyes történeti részekenél azon-

ban a lengyel, német, vagy angol szövegek egyike-másika esetenként rövidebb, itt-ott el is marad, a rendkívül gazdag képanyag aláírásai azonban mindig háromnyelvűek. Így